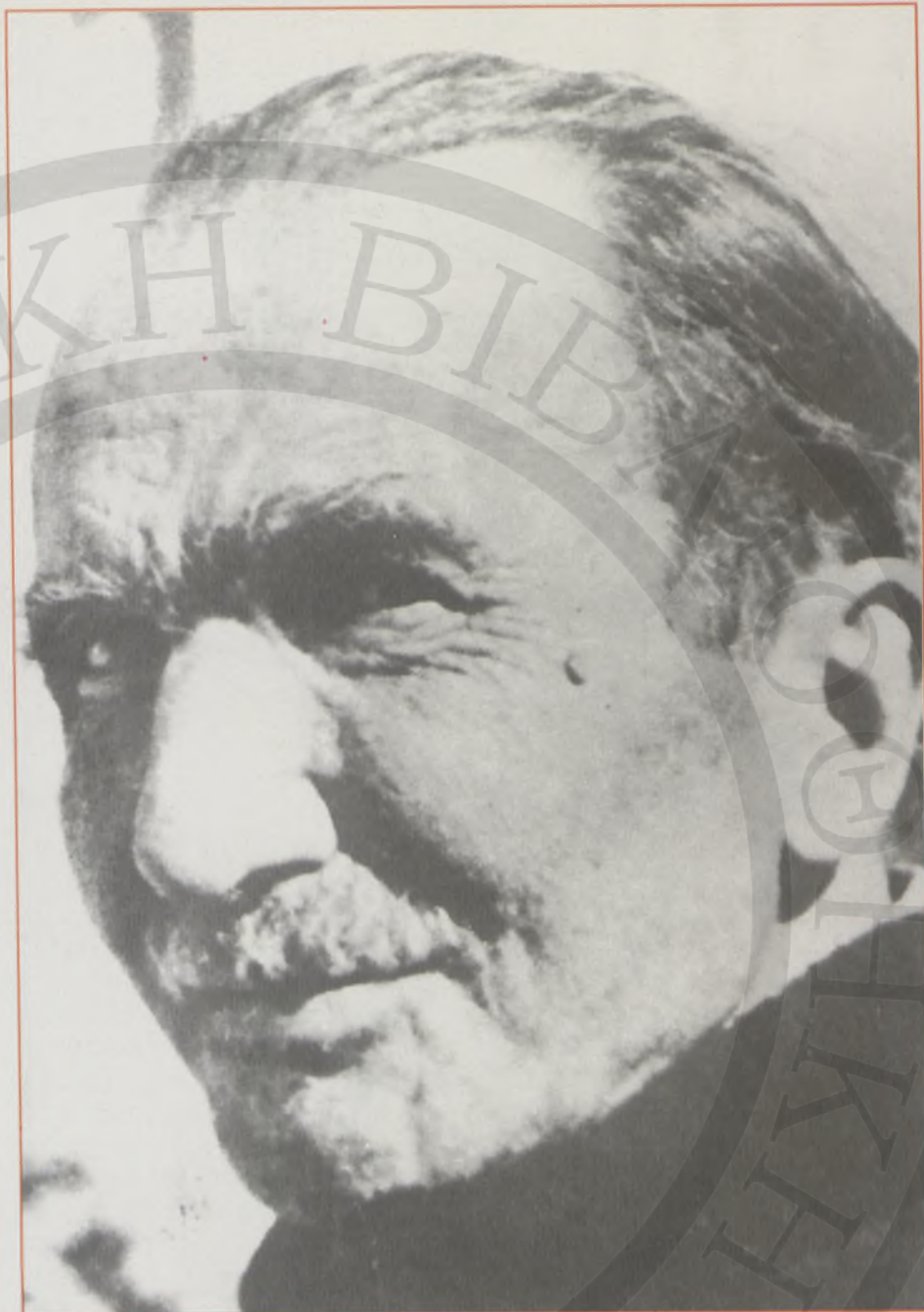


Κρητική 225 / 1997

ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ

Όλο αγωνίες, εφιάλτες και ρωτήματα η νιότη μου. "Αναφορά στον Γκρέκο" σ.587.

Ο Καζαντζάκης από νεαρή ηλικία ακόμα είχε μιαν έντονη τάση για φιλοσοφικές αναζητήσεις. Κι αν δεν τον τραβούσε η Λογοτεχνία, ίσως σήμερα νάταν ένας από τους μεγάλους φιλόσοφους του καιρού μας που προώθησαν το στοχασμό και τη σκέψη. Τον απασχόλησαν πολύ τα διαιώνια ερωτήματα των ανθρώπων του πλανήτη μας, είδε πως ο άνθρωπος ενώ παντού αναζητάει μια λογική εξήγηση των όντων, στο ζήτημα της θρησκείας, του φτάνει ακόμα και μια εξω-λογική ερμηνεία της ζωής και του ανθρώπινου προορισμού. Υστερα, πολλοί και διάφοροι Θεοί κι ο κάθε πιστός θεωρούσε τον δικό του Θεό σαν αληθινό και αδιαμφισβήτητο. Παράλληλα έβλεπε τους "εκπρόσωπους" του Θεού εδώ στην γη να ευλογούν τα όπλα στους πολέμους - ενώ η ειρήνη είναι το πρωταρχικό και βασικό κύτταρο της κάθε θρησκείας. Κι άρχισε να τον τρώει μια υπαρξιακή αμφιβολία που τον έσπρωχνε στη γνωριμία των ονομαστότερων φιλόσοφων. Ο Νίτσε τον γοήτευσε, τον επηρέασε, τον έκαμε να οδηγηθεί σε παράλληλη μ'εκείνον σκέψη, αλλά δεν τον κατάχτησε ολοκληρωτικά έτσι που να δέχεται τα πάντα του αναντίρρητα. Σιγά-σιγά, καθώς περνούσαν τα χρόνια και πληθύναν οι εμπειρίες του και οι επαφές του, απομακρύνονταν ή τουλάχιστο διαφοροποιούσε τη θέση του και τη σκέψη του. Κι είχε φαίνεται μια διαίσθηση ο Καζαντζάκης σχετικά με το Νίτσε. Η φιλοσοφία του - παραξηγημένη ή όχι - οδηγούσε σ'έναν αγριανθρωπισμό της κοινωνίας, απόδειξη πως αργότερα έγινε η βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε ο χιτλερικός εθνικοσοσιαλισμός. Ο Νίτσε δεν γιάζονταν για τον κοινωνικά αδύναμο άνθρωπο. Του Καζαντζάκη ο πνευματικός μόχθος ήταν ακριβώς το αντίθετο: Η εξυπηρέτηση των ανθρώπων αυτών, με κάθε μέσο. Και νομίζουμε πως πέρα από τα νιτσεικά σπέρματα που εύκολα μπορεί να βρει στο έργο



Οι φιλοσοφικές αναζητήσεις του Νίκου Καζαντζάκη

Του ΜΙΧΑΛΗ ΣΤΑΦΥΛΑ



του Καζαντζάκη κανένας, κυρίως ως προς τη δύναμη και τις δυνατότητες ορισμένων ηρώων του, στο βάθος για το δυναστευόμενο από τις Ανάγκες άνθρωπο, πάσκιζε.

Αργότερα τον έθελξαν οι μπερξονικοί φιλοσοφικοί στοχασμοί για τον τρόπο που διαπλάθεται η προσωπικότητα του ανθρώπου κάτω από συνθήκες ελεύθερες και πηγαίες. Νεαρός ακόμα, επειδή διάβασε πως τα ιδάλματά του αποτραβιούνταν από την κοινωνία για να σκεφτούν δημιουργικά, πήγε κι αυτός στη Σίφνο έζησε για λίγο σαν "τύπος" στο νησί κάνοντας και λέγοντας πράγματα "άπιαστα κι αύφαντα" καθώς χαρακτηριστικά λέει ο λαός για όσους ζούνε και σκέπτονται έξω από την πραγματικότητα. Τότε έγραψε και το δοκίμιο "Περί φυγής" που θέλοντας να αιτιολογήσει και τη δική του φυγή από τον κοινωνικό του περίγυρο, λέει πως αυτή η στάση δεν είναι απόδραση αλλά άρνηση της ανεργάτιστης εξωτερικής πραγματικότητας και αναζήτηση του "κάποιου άλλου" στη ζωή που το οραματίζεται και το θέλει ο

σύγχρονος άνθρωπος. Γυρίζει όμως σύντομα στον υπαρκτό κόσμο δείχνοντας πάντα πως κάτι τον έσπρωχνε στην απομόνωση, κάτι που ίσως το ανακαλύπτουμε ή το υποψιαζόμαστε παραπάνω καθώς εξετάζουμε τις ανθρώπινες αδυναμίες του και την πατρική "τρομοκρατία". Ο Τολστόι (κι ο Βούδας) του άναψαν την ιδέα για τη δημιουργία μιας νέας θρησκείας που θά'ναι κράμα πολλών θρησκευτικών και φιλοσοφικών θεωριών. Κάτι σαν ένωση θρησκειών σε νέο σχήμα, έτσι που να ενώσει τον κόσμο ολόκληρο κάτω από τα ίδια πράγματα και τις ίδιες προοπτικές. Αρχισαν έτσι να "θρέφουν την ψυχή του" όπως έγραψε ο ίδιος, μια σειρά προσωπικότητες που άφηναν έντονα τ'αχνάρια τους: Ο Μωϋσής, ο Χριστός, ο Βούδας, ο Ντάντε, ο Νταβίντσι, ο Γκρέκο, ο Παλαιολόγος και στα σερνά ο Λένιν. Εκεί γύρω στα 1923 με μια συντροφιά Γερμανών κομμουνιστών διανοουμένων, προσπάθησαν να εξηγήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα με υποτυπώδεις ακόμα γνώσεις του Ιστορικού υλισμού, θαμπωμένοι

από το μεγάλο κατόρθωμα των Ρώσων εργατών και αγροτών που κατάφεραν να μεταπλάσουν το καθεστώς μιας τεράστιας αυτοκρατορίας.

Και πίστεψαν πως οι θεωρίες του Λένιν είναι εκείνες που θα αποτελέσουν το μοχλό της ανατροπής των ξοφλημένων καθεστώτων. Εκεί στη Γερμανία έγραψε την "Ασκητική" που την χαρακτήρισε όπως το είπαμε σαν μετακομμουνιστικό πιστεύω.

Αποδείχτηκε βιαστικός, γιατί ακόμα δεν σταθεροποιήθηκε, δεν οριστικοποιήθηκε ο κομμουνισμός κι αυτός προχώρησε στον μετακομμουνισμό.

Ενας παράξενος διεθνισμός, μια απαισιοδοξία με προοπτικές, μια ταύτιση αταύτιστων πραγμάτων και φαινομένων είναι το καινούργιο του φιλοσοφικό υπόστρωμα.

Η φιλοσοφία δεν αποτελεί σκοπό του Καζαντζάκη, αλλά μέσο λογοτεχνικής έκφρασης των απόψεών του, μέσο δικαίωσης της πορείας των ηρώων ή του ξετυλίγμάτος της - κάθε φορά - υπόθεσης των έργων του. Γιατί είναι βέβαιο πως η "Ασκητική" αποτελεί το κλειδί όλων σχεδόν των έργων του.

Κι οι πάμπολλοι αφορισμοί της αναλύονται στα επόμενα βιβλία του, γίνονται μύθοι, πρόσωπα, επιδιώξεις αγώνες, ήττες, ανανεώσεις, γίνονται μ'άλλα λόγια ολοκληρωμένες υποθέσεις με αυτόνομη και αυθύπαρκτη εξέλιξη και ολοκλήρωση. Στα 1960 που τυπώθηκαν τα ποιήματά του με τον τίτλο "Τερτοίνες" φάνηκε πως ήθελε να βγάλει τις υποχρεώσεις του στα κατά καιρούς είδωλά του απ'τα οποία διδάχτηκε, εμπνεύστηκε και καθοδηγήθηκε στη δημιουργική μετάπλαση των δικών τους απόψεων, σε καθαρά δικές του. Οχι αντιγραφή, ούτε κλεπταποδοχή. Ο Καζαντζάκης είχε το μεγάλο προσόν να βγάζει δικό του ζουμί από τα προϊόντα των άλλων. Να τα διαφοροποιεί, να τα επεκτείνει, να τα βαθαίνει. Και προπαντός να τα ζωντανεύει, να τα κάνει προσιτά κι αγαπητά σε ευρύτατες λαϊκές μάζες. Μετέτρεπε τον κρύο φιλοσοφικό στοχασμό των λίγων σε θέρμη ζωής και τον έδινε αφομοιωμένον να γίνει πράξη ή οραματισμός για πράξη. Αλλωστε τι άλλο κάνει ο Καζαντζάκης από το να εκφράζει τη σύγχυση του μεταπολεμικού και μεσοπολεμικού κόσμου που παράπαιε ανάμεσα στα βογγητά του χτες και στα συγκρατημένα ονειροπολήματα του αύριο. Ανάμεσα στην απογοήτευση του πολέμου και στη γοητεία της ειρήνης. Λοιπόν κι ο Καζαντζάκης μέσα σ'έναν κόσμο αντιθέσεων φυσικό είναι να παρασέρνεται απ'αυτές τις αντιθέσεις. Τη μια φορά ν'ακολουθεί τη λογική και τα αισθήματα που δεν ξεφεύγουν από την αλήθεια και την πραχτική και την άλλη να ομολογεί ο ίδιος πως θέλει να ξεφύγει απ'αυτές. Ετσι διαβάζουμε στην "Οδύσσεια":

Τη φρονιμάδα θε μου πάρε μου ν'ανοίξουν τα μελίγγια
ν'ανοίξουν οι καταπαχές του νου, να πάρει αγέρα ο κόσμος.

Βλέπει το μυαλό του ανθρώπου μέσα στις προκαταλήψεις, τους νόμους, τις συμβατότητες της κοινωνικής συμβίωσης και με την απαιτούμενη "φρονιμάδα" νάνα κλεισμένο σε καταπαχές που οδηγούν στην ασφυξία. Γι'αυτό και μέσα στα έργα του συναντάμε τόσους "κουζουλούς" που αντιμετωπίζουν τον κόσμο από μια δικιά τους σκοπιά και μακριά από τη συνηθισμένη φρονιμάδα του κοινού

ανθρώπου που ζει πάντα με μέτρο. Ο Καζαντζάκης λέγοντας στην "Ασκητική" πως "θέλω να βρω δικαιολογία για να ζήσω και να βαστάξω το καθημερινό θέαμα της αρρώστιας, της ασκήμιας, της αδικίας και του "θανάτου" είναι σα να μας λέει: Εγώ αυτού αποβλέπω. Να απαλύνω και τον δικό μου και των άλλων τον πόνο από την όποια κακοδαιμονία. Οι φιλόσοφοι ας προχωρούν με τη μεθοδολογία τους και την δεοντολογία τους. Εμένα μου φτάνει πως αγωνίζομαι να μετατρέψω την απελπισία σ'ελπίδα. Δεν είμαι απελπισμένος, μη με λέτε ακόμα έτσι. Καταγράφω την απελπισία για να την μπολιάσω με

Ενώ ο Καζαντζάκης τον βλέπει περίπου πρωταρχικό γι'αυτό και θέτει στην υπηρεσία του κάθε θεωρία ή κάθε μέρος όποιας θεωρίας τον υπηρετεί στην ενσάρκωση των μεγάλων, πανανθρώπινων οραματισμών του. Κι έτσι σε τελευταία ανάλυση ο Καζαντζάκης δεν είναι αποδεχτός από κανένα θρησκευτικό, φιλοσοφικό ή πολιτικό δόγμα. Και τούτο γιατί δεν ήταν ο άνθρωπος ούτε θεολόγος, ούτε επιστημονικά θεμελιωμένος φιλόσοφος, ούτε - πολύ περισσότερο - πολιτικός. Αγγιζε τα πάντα, τα συντόνιζε με τα δικά του λογοτεχνικά βήματα, τα έδενε και με την πραγματικότητα όπως τη νιώθει και την αντι-



την ελπίδα. Κι αν δίνω περισσότερη σημασία στον Αγώνα κι όχι στην κατάληξη του Αγώνα το κάνω γιατί οι αγώνες δεν κερδίζονται πάντοτε και θέλω να τονίσω τον αγωνιστή της λευτεριάς κι όχι τον τρυγητή της. Ο Μιχάλης Περίδης στο περιοδικό "Καινούργια Εποχή" (φθινόπωρο 1958) καταλήγει στο συμπέρασμα πως τρία στοιχεία αναπηδούν από τα πάμπολλα που κυριαρχούν στον Καζαντζάκη. Αυτά τα τρία θεωρεί πως τον χαρακτηρίζουν: Η μεταφυσική, ο αγνωστικισμός και η ηρωολατρεία. Οι εκφράσεις όμως και των τριών τούτων στοιχείων έβλεπαν το λαό σαν δευτερότερο παράγοντα.

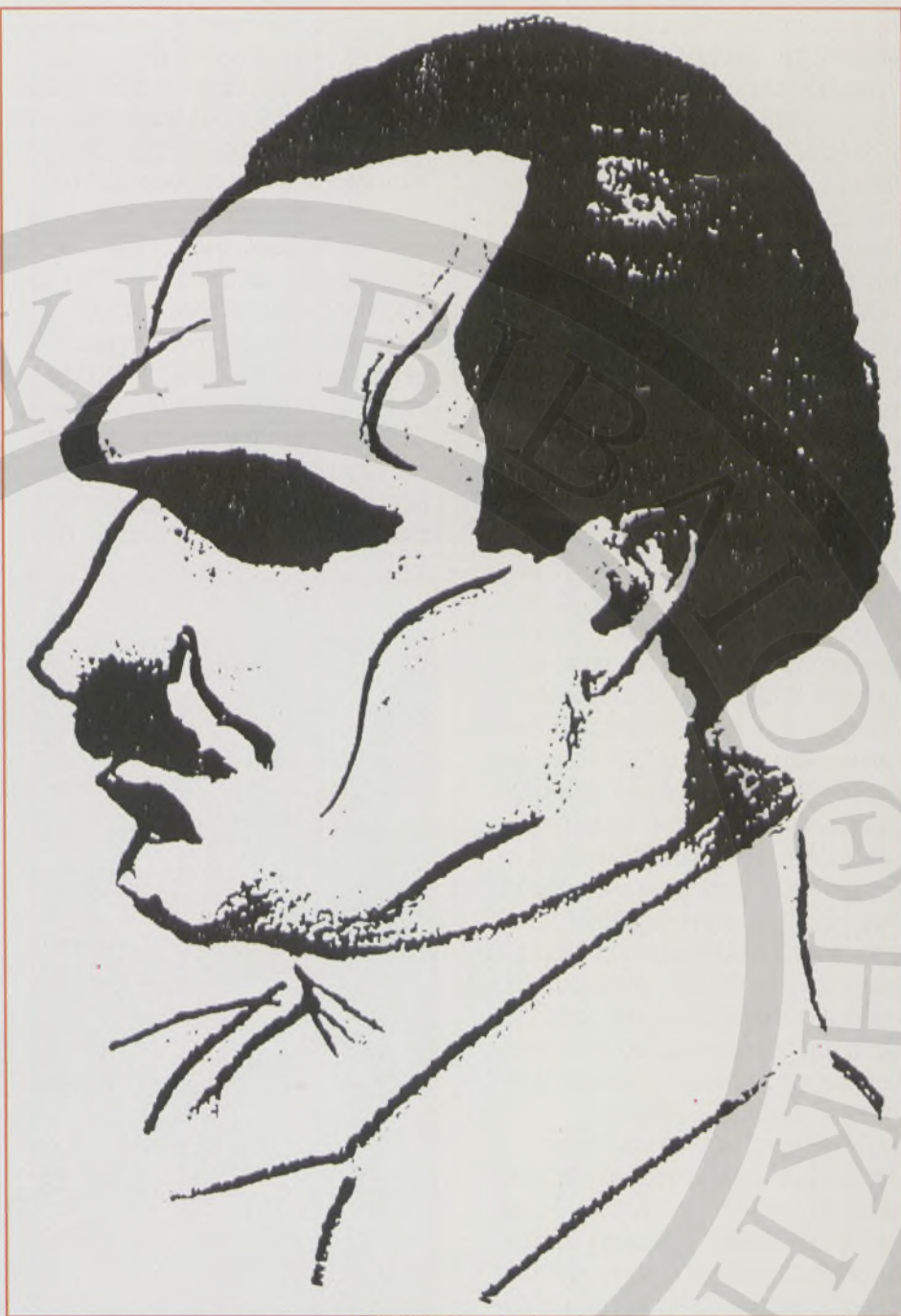
μετωπίζει ο καθένας και τα μετάρπε σε ζωντανή, όπως εκείνος την εννοούσε, πραχτική και κατά την άποψή του, ωφέλιμη σκέψη και τέχνη. Ετσι μέσα στα κείμενά του βρίσκει κανείς εύκολα και υλιστικές αλλά και μεταφυσικές ιδεαλιστικές όψεις της ζωής, βρίσκει θρησκευτικά αλλά και κομμουνιστικά κηρύγματα, νησιεύσεις υπερανθρωπισμούς αλλά και αποφασιστικές λαϊκές συμμετοχές σε κοινωνικές διαδικασίες και σε αγώνες. Ο Καζαντζάκης ήταν ένα απέραντο λιπασμένο χωράφι μέσα στο οποίο ευδοκίμουςαν όλοι οι σπόροι που έπεφταν - οι σπόροι που περικλείνανε τη ζωή κι όχι το θάνατο, την

ειρηνική, ομαλή και δίκαιη συμβίωση των ανθρώπων και των λαών. Ετσι όλοι θα τον ήθελαν δικό τους γιατί όλοι ξέρουν πως βρίσκονται μπροστά σ'ένα από τα μεγάλα, πολύ μεγάλα πρόσωπα του αιώνα μας. Αλλά κανένας δεν μπορεί να τον οικειοποιηθεί. Κλείνει μέσα στο νου και στην καρδιά του τον βασανισμένο άνθρωπο που παλεύει να τον βγάλει από το πέλαγος των συγχύσεων που τον έριξαν οι απάνθρωποι οι τύραννοι, οι ιδιοτελείς, και οι πολεμοκάπηλοι. Μέσα στην ίδια σύγχυση δεν βρίσκονται τάχα και οι επαγγελματίες, οι επιστημονικά καταρτισμένοι υποψήφιοι κοσμοδιορθωτές: Κάποτε βέβαια κι ο ίδιος στην προσπάθειά του να μας ξεδιαλύνει τα πράγματα και να μας βγάλει από τη σύγχυση μας μπάζει σ'άλλη σύγχυση ή επιτείνει την προηγούμενη των άλλων. Φυσικό είναι να μην είναι κανένας τέλειος σε τούτο τον κόσμο, αφού τίποτα δεν είναι απόλυτο. Οι μεγάλες αλήθειες περνάνε πάντα μέσα από τις σχετικές. Αλλωστε το λέει στην "Οδύσσεια" πως:

Το πιο μεγάλο εγώ σε αυτή τη γης του αντρός λογιάζω χρέος τη μοίρα του άσπλαχνα να πολεμάει και το γραφτό ν'σβήνει να πώς μπορεί ο θνητός και 'το Θεό να σου τον ξεπεράσει...

Βλέπουμε λοιπόν πόση σημασία δίνει στον αγώνα του κάθε θνητού, αφού η μοίρα των ανθρώπων εξαρτιέται από τους ίδιους όταν μπορούν "το γραφτό να σβήνουν". Εδώ δεν είναι ο υπεράνθρωπος ήρωας σε πρώτο πλάνο, μα ο ανώνυμος καθημερινός άνθρωπος που αντιπαλεύει με τη μοίρα του. Και τη νικάει. Στην άκρη λοιπόν ο Νίτσε κι ο Κάρλαυλ όταν θέλει να προβάλλει τον απλό άνθρωπο, τον "κάθε θνητό". Υστερα - το εξομολογήθηκε ο ίδιος - πολύ τον επηρέασε η χειρονομία του καθολικού αβά Μυνιέ όταν τον ξενάγησε στα μνημεία της Κρήτης, νεαρός φοιτητής ακόμα. Σ'ένα μινωικό τόπο λατρείας μπροστά στα σύμβολα της θρησκείας εκείνης της εποχής (το αστέρι, τα στάχυα και τον διπλό πέλεκυ) ο αβάς γονάτισε και προσευχήθηκε. Κι ο Καζαντζάκης παραξευμένος τον ρώτησε:

- Γιατί προσεύχεσθε; Δεν είναι αυτός ο Χριστός.



- Παιδί μου, αποκρίθηκε ο αβάς, πίσω από κάθε μάσκα βλέπω πάντα το ίδιο πρόσωπο....

Αυτή η απόκριση στάθηκε αποφασιστική για την πνευματική πορεία του Καζαντζάκη, γιατί πίσω από τόσα και τέτοια πρόσωπα που πρόβαλε, πάντα στεκόταν το ίδιο πρόσωπο, ο δυναστευόμενος άνθρωπος που οραματιζόταν τον Αγώνα και την λευτεριά του - την όποια λευτεριά...

Κι άλλωστε τόλεγε συχνά: "Ο άνθρωπος είναι το ύψιστο πλάσμα... Και δεν πρέπει να ρουχάσουμε ούτε μια στιγμή για να δείξουμε στον καθένα τον κίνδυνο που βρισκόμαστε, για να τον βεβαιώσουμε ότι αυτός κι εσύ και

εγώ και όλοι μας μπορούμε να συντελέσουμε στη σωτηρία του κόσμου".

Κι ο Καζαντζάκης της αιώνιας αμφιβολίας πολύ το σκεφτόταν αν συντέλεσε με την παρουσία του για κάτι καλό του κόσμου. Το εξομολογείται στο φίλο του τον ΚΝΟΣ: "Θα πεθάνω και δεν ξέρω αν η ζωή μου έκανε καλό ή αν πήγε χαμένη, αν ήταν μια φωνή στην έρημο κι έσβησε". Αυτή η αμφιβολία που είναι η ιδιαιτερότητα των πραγματικά μεγάλων πνευμάτων, ήταν φωλιασμένη και στην ψυχή του Καζαντζάκη. Αυτή η αμφιβολία τον έκανε ν'αναζητάει πάντα το καλύτερο, το μεγαλύτερο και το πλατύ-

τερο. Να φτάνει στο τέλειο - το ανθρωπίνως τέλειο - και ν'αμφιβάλλει, να βασανίζεται. Και να προσπαθεί ως την ύστατη στιγμή του. Αν κάποτε συγκεντρωθούν οι αποφθεγματικές του σκέψεις και ο διάσπαρτος σ'όλο του το έργο γνωμικός του λόγος τότε θα βλέπαμε τη βαθειά φιλοσοφική σκέψη του Καζαντζάκη, που έρχεται κατευθείαν από την ελληνική προγονική κληρονομιά όχι σαν στατικό φαινόμενο μα σαν κινητήρια δύναμη της σύγχρονης κοινωνίας, του σύγχρονου ανθρώπου. Και μονάχα τους ποιητικούς στοχασμούς της "Οδύσσειας", τους ανυπέμβλητους στοχασμούς της που είναι βαθύτατα λαοσοφικοί αν συγκεντρώναμε, θα χρειαζόμασταν πολλές σελίδες. Ενιαίο και μεθοδικό φιλοσοφικό σύστημα δεν θάχαμε, τη φιλοσοφία της καθημερινής ζωής όπως αναπηδά από την καθημερινή πραχτική. Με βαθειά νοήματα και με απόψεις πάνω στη ζωή και το θάνατο, στις ομορφιές του κόσμου στα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα στο αιώνιο πάλαμα των ανθρώπων με τους άλλους και με τον εαυτό τους. Ο διδαχτικός Καζαντζάκης, ορθώνεται μέσα από τα χαλάσματα του κόσμου που πεθαίνει και μας δείχνει αυτόν που έρχεται. Ακόμα κι όταν ο ήρωάς του πεθαίνει, ακόμα κι όταν τίποτα δεν ελπίζει από την έκβαση της πόλης προχωρεί σ'αυτήν από ανάγκη και συνείδηση. Οσοι "κόλλησαν" στην άποψη πως ο Καζαντζάκης πολύ συχνά δείχνει ανθρώπους που νάχουν μοναδικό σκοπό τον αγώνα, ξεχνούν πως ο αγώνας είναι πάντα ένας σπόρος που θάβεται στη γη κι ανθίζει αργότερα, πως ακόμα κι αν γίνεται (που δεν γίνεται) χωρίς σκοπό, είναι σίγουρο πως θ'ανακύψει ο σκοπός, θ'αναπηδήσει από την κοινωνική αναγκαιότητα ή θα οδηγηθούν στη συγκεκριμενοποίηση του σκοπού οι μεταγενέστεροι συνεχιστές. Ο αγώνας αυτός που πολύ συχνά μας παρουσιάζει ο Καζαντζάκης είναι το υνί που ανοίγει τη γη για να τη βρουν άλλοι ύστερα που θ'αρχίσουν τη σπορά. Ο Καζαντζάκης αντιμετώπισε από πολλές μεριές δυσμενείς κριτικές για τις βιοθεωρίες του, για το φιλοσοφικό υπόστρωμα του έργου του, για τις τόσο συχνές αναφορές στο Θεό, για κάποιο φανερό ή υπο-



δηλούμενο μυστικισμό - ενώ θέλει νάναι πάντα ζωντανό κύτταρο αυτής της κοινωνίας και μάλιστα προωθητής της. "Η Τέχνη" είπε κάποτε "θέλει όλος να της δοθείς, αλλιώς δε σε θέλει". Κι άλλοτε: "Η Λευτεριά είναι κάστρο και να το παίρνεις με το σπαθί σου". Ετσι νιώθοντας λεύτερος ολόψυχα κι ολόκορμα στην Τέχνη του, αδιαφορώντας για θρησκευτικούς δογματισμούς ή κοινωνικοφιλοσοφικές απόψεις που θα μπορούσαν να παραξηγήσουν τις προθέσεις του. Ο Καζαντζάκης αυτές τις απόψεις τις έφκιανε, δεν τον έφκιαναν. Ανοιγε δρόμους και περνούσε, δεν του άρεσε ποτέ η πεπατημένη. Οι προθέσεις του Καζαντζάκη - ιδίως στα μυθιστορήματά του - είναι διάφα-

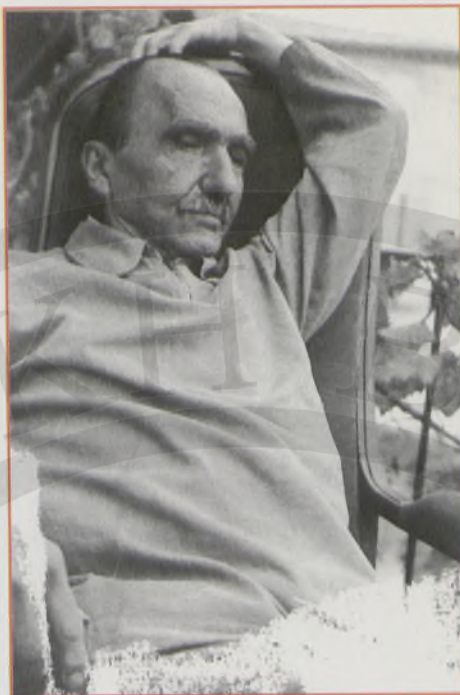
νες, οι εμβόλιμοι φιλοσοφικοί του στοχασμοί αποβλέπουν στον κοινωνικό προβληματισμό αλλά και στον κοινωνικό μετασχηματισμό, καθώς επίμονα και εξαντλητικά μας διδάσκουν πως τα μεγάλα αγαθά του κόσμου είναι η Ειρήνη, η Λευτεριά, η ίση κατανομή των αγαθών και τέλος η κατανόηση της αλήθειας, πως ενώ οι άνθρωποι - σαν άτομα - είναι περαστικοί κι εφήμεροι, η ανθρωπότητα είναι η αιώνια μάνα μας που θα μας θυμάται πάντα αν κάναμε κάτι για την ομορφιά της σχέσης μας. Η μεγαλοσύνη του Καζαντζάκη, ξεπερνώντας τα συνηθισμένα μέτρα, δεν μπόρεσε τον πρώτο καιρό ιδίως να κατανοηθεί σωστά στον τόπο του. Κατανοήθηκε όμως από τους ξένους

που μας τον ξανάφεραν για να τον γνωρίσουμε επιτέλους κι εμείς. Κι όμως οι οραματισμοί του ήταν απλοί, κατανοητοί και προσδιορισμένοι - όπως γράφει στην "Αναφορά στον Γκρέκο":

"Ένα μονάχα κυνηγούσαμε εμείς ολοζώνη ένα όραμα σκληρό, σαρκοφάγο: την ουσία. Ένας δαίμονας, δαίμονας ή άγγελος; δεν μας άφηνε ολοζώνης ήσυχους, έσκυβε, κολνούσε απάνω μας και σουρίζε στ'αυτί μας; Μάταια! Μάταια! Θάρρνεψε πως θα μας κόψει τα ύπατα, μα εμείς τινάζαμε το κεφάλι, τον διώχναμε, σφίγγαμε τα δόντια. Αυτό θέμε, του αποκρινόμαστε. Δε δουλεύουμε για πληρωμή, δε θέμε μεροκάματα, πέρα από την ελπίδα πολεμάμε, πέρα από τον Παράδεισο, στον άδειον αγέρα. Ανεβαίναμε γιατί ευτυχία, σωτηρία και Παράδεισο, για μας είναι η ανάβαση...".

Κι αλλού, στο ίδιο βιβλίο μας λέει: Πού πάμε; Θα νικήσουμε ποτέ; Προς τι όλη τούτη η μάχη; Σώπα! Οι πολεμιστές ποτέ δεν ρωτούνε. Η ανηφορική, βασιανιστική πορεία του Καζαντζάκη στέκεται για την ανθρωπότητα ένας υποδειγματικός τρόπος ζωής, ανεξάρτητα από τις επιμέρους απόψεις που υπάρχουν πάνω σε βιοθεωρίες. Ένας υποδειγματικός τρόπος ζωής για τους συγγραφείς που ήρθαν να ωφελήσουν και να γοητέψουν με το μεστό άρτιο λόγο. Το ν'αγωνίζεται για κάτι ψηλότερο "ωσότου να τρίξει το μυαλό και να κοντέψει να σπιάσει (όπως λέει) για να φτάσεις στη μεγάλη και πανανθρώπινη ιδέα" που να μπορεί να δώσει κανούργιο νόημα στη ζωή, καινούργιο νόημα στο θάνατο και να παραγορήσει τους ανθρώπους.

Να η πρόθεσή του κι η ουσία του λόγου του: "Να παρηγορήσει τους ανθρώπους". Αυτή είναι η κοινωνική του φιλοσοφία που αποφλοιωμένη από κάθε θεωρητικό περίβλημα γίνεται καθημερινή πραχτική, γίνεται ουσία και προσανατολισμός. Ακόμα και ο πεισιμισμός του Καζαντζάκη - όπου υπάρχει - έχει δικιά του όψη, δικιά του υποδομή και δικαιολογία. Δεν φτάνει στην άρνηση της ζωής - σαν τον Σοπενάουερ στη θεωρία και σαν τον Καρυωτάκη στην πράξη. Ισία - ισία αντιμετωπίζει τη ζωή, θέλει να την καλλιερέψει με κάθε μέσο, να



την κάνει πιο όμορφη κι ανεκτή, να της δώσει πνευματικότητα κι ας είναι βέβαιο πως μέσα της περικλείει: το σπέρμα της ματαιότητας και της αέναης μεταβολής στην διαδικασία της εξέλιξης. Όταν δείχνει την άσχημη όψη της ζωής δεν το κάνει για να τη μισήσουμε ή ν'απογοητευτούμε μα να λαχταρήσουμε, ν'ανακαλύψουμε τις ομορφιές της. Και βάνει τον ήρωά του να μας αναπτύξει απλοϊκά μια συνηθισμένη, για αυτό κι αληθινή άποψη της καθημερινότητας του ανθρώπου:

"Κάνουμε νερά, δουλεύουμε τις τρούμπες μέρα-νύχτα, μα όλο κι ανεβαίνουν τα νερά, σκουριάζουν οι τρούμπες και πάμε στο φούντο. Αυτή 'ναι η ζωή του ανθρώπου... Ποιο 'ναι το χρέος μας; Να δουλεύουμε τις τρούμπες μέρα-νύχτα, να μη σταυρώνουμε τα χέρια μέρα-νύχτα, να μην αρχίζουμε το παράπονο και το θρήνο..."

Συνδέοντας το απλοϊκό του καζαντζακικού ήρωα με τη βαθιά ώριμη σκέψη, θα θυμηθούμε πως ο Καζαντζάκης εκεί στη μαρτυρική Ισπανία του Εμφυλίου πολέμου της (1936) σημείωσε μια υποθήκη για τον άνθρωπο που είναι η φιλοσοφία της πράξης και ένα βαθιά εδραιωμένο στην αλήθεια δίδαγμα:

"Να βλέπεις πέρα από τη φρίκη των τωρινών στιγμών τα μελλούμενα. Το πνεύμα στη γη, προχώρησε πάντα με τα πόδια βουτηγμένα στο αίμα και

στη λάσπη. Η πρώτη σελίδα της Ιστορίας είναι πάντα κόκκινη". Φυσικά, όπως όλοι οι Έλληνες σε περιόδους ανελεύθερων καθεστώτων, έτσι κι ο Καζαντζάκης στα χρόνια της 4ης Αυγούστου δεν μπορούσε να γράφει αυτά που ήθελε κι όπως πήγαζαν μέσα από το νου και την καρδιά του. Και τότε εύρισκε τρόπο να καθησυχάζει τον ανήσυχο, τον βασανιζόμενο εαυτό του. Σ'ένα γράμμα του προς τη φίλη του Θάλεια Καλλιγιάννη, τη συγγραφέα, (Δεκέμβρη του 1936) διαβάζουμε σχετικά: "Ό,τι μου επιτρέπει η λογοκρισία να γράψω στην εφημερίδα είναι ανάξιο λόγου. Τον βαθύτερο πόνο, τη μεγάλη κραυγή, δεν με αφήνει να γράψω. Μα καλλίτερα ίσως. Γιατί έτσι κρατώ την κραυγή αυτή αξόδευτη μέσα μου και με δουλεύει. Αν την έλεγα θα ξαλάφρωννα και σιγά-σιγά θα την ξεχνούσα. Ξέρετε τι παράγγελνε ένας Αραβας ποιητής στους δικούς του που νικήθηκαν σε μάχη; "Μη φωνάζετε, μην κλαίτε, γιατί θα αλαφρώσει ο πόνος". Την περήφανη αυτή εντολή προσπαθώ ν'ακούω πάντα". (Την επιστολή αυτή ανακοίνωσε η Σούλα Αλεξανδροπούλου στην εφημερίδα "Καθημερινή"). Κι ο πόνος του Καζαντζάκη για τον πλησίον ποτέ δεν αλάφρωσε. Γι'αυτό δεν φωνάζει, δεν κλαίει... Μόνο μάχεται. Και αποδείχτηκε απ'τα κατοπινά μυθιστορημάτα του πως κράτησε μέσα του την κραυγή του πόνου για να τη ρίξει πληθωρική κι ελεύθερη πια στις σελίδες τους. Και μας εκμυστηρεύτηκε άλλωστε πως "τρία πλάσματα του Θεού πάντα με μαύλιζαν κι ένιωθα μαζί τους μια μυστική ενότητα, σα σύμβολα που φάνταζαν πάντα και συμβόλιζαν την πορεία της ψυχής μου: Το σκουλήκι που γίνεται πεταλούδα, το χελιδονόψαρο που τινάζεται από τα νερά μοχτώντας να ξεπεράσει τη φύση του κι ο μεταξοσκώληκας που κάνει το σπλάχνο του μετάξι". Τι άλλο ήταν κι ο ίδιος παρά ένα σκουλήκι που έγινε πεταλούδα, ένα χελιδονόψαρο που μόχτησε να ξεπεράσει τη φύση του κι ένας μεταξοσκώληκας που έκανε το σπλάχνο του μετάξι;